

MAJA SUNČIČ¹

V postelji z materjo: seksualne sanje v Artemidorjevi *Interpretaciji sanj*

Izvleček: Članek obravnava Artemidorjev spis *Interpretacija sanj*, edino ohranjeno antično sanjsko knjigo. Kot profesionalni interpret sanj je Artemidor naš najpomembnejši vir o sanjah v antiki, pomenu sanj in postopku napovedovanja prihodnosti s sanjami. Interpretacijo sanj nam predstavlja v skladu s tradicijo kot vrsto vedeževanja, torej kot religiozno prakso, ki jo je na splošno sprejemalo in uporabljalo ljudstvo, čeprav so se nad njo zmrdovali izobraženi kritiki in filozofi, ki so jo označevali za prevarantsko in nezanesljivo prakso. V nasprotju z drugimi antičnimi viri, ki poročajo praviloma o sanjah elite, Artemidor v svoji knjigi razlaga tudi sanje navadnih ljudi. Po predstavitvi splošnih značilnosti Artemidorjevega spisa članek analizira seksualne sanje v kontekstu interpretacije sanj v antiki, poudarja razlike od vplivnega Freudovega pristopa k interpretaciji sanj. Freudovo delo je interpretacijo sanj postavilo na znanstveno raven, za katero si je Artemidor prizadeval v svojem spisu. Vendar Freudovega pristopa in metode v nobenem primeru ne smemo uporabljati za razlago Artemidorjevega spisa v celoti ali za poglavja o seksualnih sanjah. O razlikah med Artemidorjevim in Freudovim pristopom se bo bralec lahko sam prepričal v prevodu izbranih seksualnih poglavjih, v katerih Artemidor obravnava spolne odnose, vključujoč incest, protizakonite in protinaravne spolne odnose.

¹ Dr. Maja Sunčič je samostojna prevajalka in glavna urednica publikacij AMEU-ISH. E-naslov: maja.suncic@gmail.com.

Ključne besede: sanje, interpretacija sanj, prerokovanje, seksualnost, antika, Artemidor, Sigmund Freud

UDK: 159.963.38"652"

In Bed with Mother: Sexual Dreams in Artemidorus' *Interpretation of Dreams*

Abstract: The paper examines Artemidorus' treatise *Interpretation of Dreams* (*Oneirokritika*), the only surviving dream book from Greco-Roman antiquity. Being a professional dream interpreter, Artemidorus is our main source for the significance of dreams and for the process of their interpretation in antiquity. In accordance with tradition, the interpretation of dreams is represented as a form of divination and as such as a religious practice, widely accepted and used by the general public, though frowned on by educated critics and philosophers as a fraudulent and unreliable practice. Contrary to other ancient sources, which mainly report on the dreams of the elite, Artemidorus' book interprets the dreams of ordinary people as well. After a preliminary outline of its characteristics, the paper examines the sexual dreams in Artemidorus' treatise in the context of ancient dream interpretation, pointing out its differences from Freud's influential approach to the interpretation of dreams. With Freud's work, the interpretation of dreams in fact reached the scientific level which Artemidorus had striven for in his treatise. Nevertheless, Freud's approach and method cannot be applied to the interpretation of Artemidorus' treatise as a whole or of its chapters on sexual dreams. The differences between Artemidorus' and Freud's approaches to the analysis of sexual dreams are clearly perceived in the chapters translated and published below, which analyse sexual relations including incestuous, unlawful and unnatural practices.

Key words: dreams, interpretation of dreams, divination, sexuality, antiquity, Artemidorus, Sigmund Freud

Artemidorjeva sanjska knjiga

Analiza Artemidorjeve *Interpretacije sanj* nadaljuje niz objav o antičnem prerokovanju pri založbi AMEU-ISH v zbirki Dialog z antiko, ki je nastala leta 2004 prav na podlagi istoimenske rubrike v reviji *Monitor ISH*. Leta 2009 sem objavila prevod Plutarhovih pitijskih dialogov s študijo o privilegirani obliki navdihnjenega prerokovanja, ki ga je izvajala Apolonova svečenica pitija v Delfih (*Prerokbe za vsakdanjo rabo: pitijski dialogi*, 2009). Leto dni za tem je Nada Grošelj objavila prevod Ciceronovega spisa *O prerokovanju*, ki pomembno dopolnjuje poznavanje različnih oblik vedeževanja in odnos antičnih Grkov in Rimljanov do te pomembne religiozne prakse, ki je v dolgem obdobju grške in rimske antike spreminjala pomen in vpliv. Obe knjigi sta pomembno prispevali k poznavanju antičnega prerokovanja pri nas. V ta koncept se vpenja tudi Artemidorjeva sanjska knjiga, ki ponuja teoretični in praktični pogled na interpretacijo sanj, saj Artemidor ni bil zgolj teoretik, temveč tudi praktik in je za svojo knjigo izvedel tudi obsežno terensko delo. Antična interpretacija sanj nastopa kot oblika napovedovanja prihodnosti in se povsem razlikuje od slavne Freudove *Interpretacije sanj*. V članku bomo pokazali, da je za razumevanje antične sanjske knjige potreben dialog z antiko, temelječ na kontekstualnem branju Artemidorjevega spisa.

Artemidorjeva *Interpretacija sanj* je edini ohranjeni antični spis v tem žanru, čeprav je tovrstno prerokovanje cvetelo in tudi sam Artemidor poroča o bogati produkciji spisov o interpretaciji sanj. Artemidor je naš najpomembnejši vir informacije o sanjah v antiki, pomenu sanj in kako na njihovi podlagi poteka napovedovanje prihodnosti. Interpretacijo sanj nam predstavlja v skladu s tradicijo kot vrsto vedeževanja, torej kot religiozno prakso, kjer se srečata zasebni svet sanjajočega z javnim svetom razlagalca sanj, onirokrita. Artemidorjev spis predstavlja enciklopedično obrav-

navo vprašanja prerokovanja s pomočjo razlage oz. interpretacije sanj, onirokritike.

Delo je nastalo sredi 2. stol. n. št., v obdobju blaginje in politične stabilnosti v rimskem cesarstvu. Datiramo ga lahko na podlagi zgodovinskih osebnosti in dogodkov, omenjenih v spisu. Artemidor se uvršča v drugo sofistiko, v katero spadajo tudi Plutarh, Dion Hrizostom, Pavnazias, Lukijan, Ajlij Aristid in Galen. Kot vidimo, denimo v Plutarhových spisih, so se takratni grški avtorji zelo veliko ukvarjali z vprašanji identitete v odnosu do svojih grških prednikov in aktualnih rimskih oblastnikov.² Artemidorjevo delo se zaradi specifičnosti zelo razlikuje od del drugih avtorjev, tudi od Plutarha, vendar lahko v njem najdemo številne skupne imenovalce.

Interpretacija sanj je sestavljena iz petih knjig. Iz Artemidorjeve predstavitve in napovedi izvemo, da sta bili najprej objavljeni prva in druga knjiga, ki jima je sledila tretja, nato pa čez čas še četrta in peta. Knjige I.–III. so posvečene Kasiju Maksimu, IV. in V. pa Artemidorjevemu sinu Artemidorju. Zadnji dve knjigi sta bili objavljeni ločeno, in sicer z daljšim časovnim razmikom. Nove knjige pomenijo dodatke, s katerimi je avtor odgovarjal na očitke in dopolnjeval tisto, kar je izpustil v predhodnih knjigah. Vsaka knjiga se začne z uvodom, ki je v primerjavi z interpretacijami sanj bistveno bolj zapleten in retorično napisan, čeprav Artemidor trdi, da ni retorično vešč. V knjigah I. in IV. najdemo tudi teoretiziranje o sanjah in interpretaciji sanj. Večina spisa je sestavljena iz zgoščenih, formulaičnih opisov sanj in njihovih izidov.

Izrazita formulaičnost je motila številne moderne interprete, zlasti klasične filologe, ki so zaradi tega besedilu odrekli izvirnost in

² Za analizo te problematike pri Plutarhu glej Sunčič, 2008; glej še Sunčič, 2014, 2015, za splošno vprašanje vzpostavljanja grške identitete in kulturne samobitnosti v *Vzporednimi življenjepisi*.

pomembnost. Daniel Harris-McCoy³ je opozoril, da nas ne smejo zavesti analize nekaterih interpretov, ki so formulaičnim besedilom in njihovim avtorjem, tudi Artemidorju, pripisovali slab slog in nizko intelektualno raven, ker pač niso dojeli namena takšnih besedil. Sam Artemidor pravi, da se načrtno izogiba “blebetanju” (uvod I.), torej retoričnim figuram in leporečenju. Avtorju formulaičnost omogoča strnjeno podajanje, saj izpusti tisto, kar je že prej razložil, sicer bi bil prisiljen v ponavljanje in neskončno dolgovoznost, ki se ji sam zavestno izogiba, če želi enciklopedično zajeti “vse”. Ko nekaj enkrat razloži, tega ne ponavlja v poznejših razlagah. Zato formulaičnost prispeva k ekonomičnosti besedišča.

Namen, da napiše enciklopedično delo, avtor večkrat predstavi (uvod II., uvod IV.). Prav tako pove, da je zapolnil vrzeli na tem področju (I.3, uvod II.), njegovemu spisu pa ni treba ničesar dodati ali mu odvzeti (II.70, III.66). Gre za dolgotrajno raziskovanje: Artemidor je zbral in prebral vsa dela na tem področju, opravil je tudi obširno terensko delo doma in v tujini in v praksi proučil sanje in njihove izide (uvod I., uvod V.). Svojo učenost, teorijo in prakso na tem področju, v IV. in V. knjigi prenaša neposredno na svojega sina, ki sta mu knjigi tudi posvečeni. Artemidorjev istoimenski sin je kakor oče interpret sanj, tako da spis pomeni tudi prenos “dediščine”, družinske stroke. Zlasti v IV. knjigi, ko Artemidor svetuje sinu, naj knjigo ohrani za lastno rabo in je ne deli z drugimi.

Na začetku I. knjige Artemidor pove, da je knjigo napisal, da bi dvignil ugled prerokovanja iz sanj, ki jo na eni strani ogrožajo tisti, ki ne verjamejo v prerokovanje in ga hočejo ovreči. Gre za razširjeni predodek, saj vedeževalci že pri Aristofanu nastopajo kot šarlatani in sleparji (gre za začetek zatona prerokovanja).⁴ Ko si torej Artemidor

³ Harris-McCoy, 2012, 11.

⁴ Glej Sunčič, 2009.

prizadeva za dvig ugleda vedeževanja iz sanj, lahko sklepamo, da je to namenjeno na eni strani eliti, ki vedeževanje prezira, in delno tudi širši javnosti, ki iz takšnih ali drugačnih razlogov dvomi o verodostojnosti vedeževanja iz sanj. Po mnenju Harrisa-McCoya⁵ je verjetneje, da Artemidor odgovarja na sistematične napade v filozofskih spisih, zlasti na dvome o preroški zmožnosti sanj, ki se pojavljajo v različnih spisih – od Aristotela, Cicerona do Lukrecija v pesnitvi *O naravi sveta*.

Drugi smoter Artemidorjeve knjige je praktične narave, saj pravi, da želi pomagati tistim, ki se ukvarjajo z interpretacijo sanj, ki po njegovem mnenju nimajo kakovostnih priročnikov in spisov s tega področja, zato so pogosto v zablodi. Zato Artemidor želi združiti teorijo in prakso ter dvigniti raven (znanstvene) literature na tem področju, ki jo bodo lahko uporabljali tako teoretiki (filozofi, izobraženci) kot praktiki (razlagalci sanj, onirokriti). Kljub izraziti kritičnosti do razlagalcev sanj Artemidor izpričuje veliko spoštovanje do starodavnih piscev, ki jim pravi *παλαιοί*, starodavniki. Ti avtorji spadajo v zlato dobo vedeževanja iz sanj, v čemer lahko razpoznamo nostalgijo, ki je značilna za pisce v Artemidorjevem času. Poznejši spisi in avtorji o interpretaciji sanj pri Artemidorju ne kotirajo tako visoko, saj jim pripisuje pretirano težnjo, da pritegnejo pozornost in se proslavijo, medtem ko želi Artemidor s svojo asketsko strukturo besedila priti vprašanju do dna.

Iz Artemidorjevega spisa, ki pogosto spominja na šifrant za pomoč pri dešifriranju zakodiranega alegoričnega pomena sanj, lahko razberemo tudi grško nagnjenje do reševanja ugank. Podobna težnja je očitna tudi pri razlagi prerokb preročišč, tudi delfskega, kot denimo Temistoklova razvozlava prerokbe o lesenih zidovih.⁶

⁵ Harris-McCoy, 2012, 4.

⁶ Herodot, 7.140, nakazuje na atenske ladje v slavni bitki pri Salamini; o tem podrobneje Sunčič, 2009, skupaj z bibliografijo.

Pri Artemidorju je nagnjenost do ugankarstva in reševanja ugank očitna v številnih učenih prijemih: rabi etimologije, isopsefije (iste številčne vrednosti seštetih črk), duhovitih domislicah ipd. Vse omenjeno se zelo razlikuje od Freudovega pristopa, ki ga bomo primerjali z Artemidorjevim v drugem delu članka.

O samem avtorju ne vemo veliko. Večino informacij o sebi nam ponudi v spisu, vendar je nekatere podatke treba jemati z zadržkom. Samopredstavitve ne smemo avtomatično jemati za avtobiografske podatke, temveč za strategijo avtorja in retorični prijem, s katerim nagovarja svoje bralce. Artemidor se je rodil v Efezu, enem izmed glavnih mest v rimski provinci Azija (današnja Turčija). Kljub temu na koncu III. knjige pove prijatelju Kasiju Maksimu, ki so mu posvečene prve tri knjige, naj se ne čudi, ko bo prebral ime Artemidor iz Daldisa, ne iz Efeza, kot se je podpisoval v prejšnjih delih. Daldis je namreč njegova domovina po materini strani (III.66), ki je ključno vplivala na njegovo identiteto, zato mestu vrača naklonjenost. Daldis je mesto v Lidiji, 100 km severovzhodno od Efeza. Artemidorjev razlog za podpis "iz Daldisa" pripiše želji, da bi to mesto zaradi tega postalo bolj znano (Efez ima namreč po njegovem mnenju že številne znane avtorje). Njegovo identitarno zavezanost malemu, lokalnemu kraju lahko primerjamo s Plutarhovim lokalnim patriotizmom do rodne Hajroneje, ki je Plutarh ni zapustil, da ne bi bila še manjša in manj pomembna (*Demosten*, 2). Artemidorjev podpis iz Daldisa označimo za literarni topos, hkrati pa v tem prepoznamo izrazito avtorjevo identifikacijo z lokalno kulturo zahodne Male Azije, torej z lokalnim patriotizmom, ki je očiten marsikje v spisu.

Preroške in nepreroške sanje

Osnovna razlika med Freudovo in Artemidorjevo interpretacijo sanj je očitna že iz osnovnih opredelitev med preroškimi in nepreroškimi sanjami. Artemidor deli sanje na navadni, nepreroški sen oz. sanjsko

videnje, ἐνύπνιον, in preroške sanje, ὄνειρος. Poudari, da sta v vsakdanjem in pesniškem jeziku besedi izmenljivi (I.2). Sen ne napoveduje prihodnosti, temveč se nanaša zlasti na preteklost in sedanost sanjajočega, medtem ko sanje napovedujejo prihodnost. Poleg ὄνειροι uvršča še prerokbo oz. orakelj, χρηματισμός, in vizijo, ὄραμα. V kategorijo nepreroških sanj spada še privid, φάντασμα.

Glavnina Artemidorjevega spisa je namenjena razlagi ὄνειροι, preroških sanj, ki napovedujejo bodoče dogodke, medtem ko so ἐνύπνια nepreroški sni (oz. sanjska videnja), nanašajoči se na sedanje skrbi, težave, telesne potrebe ipd. Sen se dogaja v sedanosti (iz sedanjega časa v sedanji čas), nanaša se na telo in na tisto, kar se je pred tem dogajalo s tem telesom. Seneka pravi: "Sanje spečega so prav tako razgibane, kot je bil njegov dan."⁷ Foucault⁸ sen imenuje "sen stanja", medtem kot sanje imenuje "sanja dogodka".

Med drugim ἐνύπνια izražajo tudi moralno pomanjkljivost, saj Artemidor poudari, da moralno pokončni nikoli nimajo preroških snov, temveč zgolj preroške sanje (uvod IV.), s čimer poda moralizirajočo razlago sna kot realizacije želje, čeprav v svojem spisu praviloma ne moralizira tudi ob sanjah, ki so z našega vidika še zlasti šokantne, denimo seksualne sanje, obravnavane v prvi knjigi (I.78–80). Od Artemidorja ne izvemo, ali je nekaj prav ali ni, moralno ali amoravno, temveč ali je dobro ali slabo, koristno ali nekoristno sanjati. Obstaja namreč jasna razlika med realnim dejanjem in istim dejanjem v sanjah, kot bomo to videli zlasti pri obravnavi seksualnih sanj.

Simon Price⁹ je v članku, kjer poudarja razliko med freudističnim in artemidorskim pristopom k interpretaciji sanj, opozoril, da

⁷ Seneka, *Pisma Lukiliju*, 56.6.

⁸ Foucault, 1993, 10.

⁹ Price, 1986, 14.

sanje, ki bi nas zanimalo pod vplivom Freudove teorije, spadajo v kategorijo ἐνύπνια ali nepreroških snov oz. sanjskih videnj, ki jih Artemidor takoj zavrne kot nepomembne, saj nimajo preroške vrednosti kot ὄνειροι. Prefreudističnost Artemidorjevega psihološkega modela se kaže ravno v preroških oz. napovednih sanjah, zato za analizo Artemidorjeve sanjske knjige ne smemo uporabljati freudističnega ali drugega modernega pristopa, temelječega na povsem drugačnih premisah. Artemidor ni interpretiral sanj, da bi dobil psihološki vpogled v sanjajoče.¹⁰

Sanje, ὄνειροι, deli na teorematške in alegorične. Ker so teorematške dobesedne, neposredne in lahko razumljive, se večina spisa posveča alegoričnim sanjam. Te podobno kot druge vrste prerokb, denimo slavnih pitijinih, potrebujejo razlago in strokovnjake. Artemidor je strokovnjak na tem področju, in sicer za teorijo in prakso interpretacije sanj, kot to pogosto poudari v spisu, ko se sklicuje na lastne izkušnje in terensko delo.

Artemidorjeva interpretativna metoda temelji na podobnostih. Pristop razloži v II. knjigi v razdelku o drevesih: bralcu svetuje, naj tisto, kar ni opisano v navedenih primerih, sam razlaga na podlagi podobnosti, za zgled pa naj jemlje navedene primere sanj in njihovih izidov (uresničitev). Interpretacija sanj je namreč zoperstavljanje podobnosti (II.25: “zbližanje podobnega s podobnim”). Princip podobnosti se uporablja za razlago sanj, ki niso zabeležene pri Artemidorju, kot predlaga v I.21 za razlago las, ki se spremenijo v nek drug material. Gre za interpretacijo po analogiji, na kar Artemidor redno opozarja z zaključkom “in podobno”, “in temu podobne reči”.

Takoj na začetku spisa postulira šest elementov: naravo, zakon, običaj, poklic, besede in čas (I.3). Sanje so pri Artemidorju ugodne ali neugodne, odvisno od ujemanja ali neujemanja z navedenimi

¹⁰ Price, 1986, 18.

elementi. Vendar tudi to ni enoznačno, saj je lahko nekaj, kar je v skladu z elementi, kljub temu neugodno in prinaša slab izid. Artemidor večkrat ponovi, da je interpretacija kulturno pogojena: kar je za neki narod dobro, je za drugega slabo, in obratno. To je zanimivo za našo antropološko analizo in še zlasti za obravnavo seksualnih sanj, ki bi morale biti po Artemidorjevih opredelitvah slabe, zlovesče, neugodne, vendar niso.

Navadne sanje navadnih ljudi

Artemidorjeva sanjska knjiga ponuja vpogled v vsakdanje življenje, saj je besedilo polno podatkov o budnem življenju. Artemidor namreč sanj ni interpretiral, da bi dobil vpogled v psihologijo sanjajočih, kar je v nasprotju s Freudom in drugimi modernimi ter sodobnimi interpreti sanj. Antični interpret sanj je moral spoznati sanjajočega, kdo je, kaj počne, njegovo poreklo, premoženjski status, starost, zakonski stan in zdravstveno stanje. Spoznati se je moral tudi s psihičnim stanjem sanjajočega (srečen, zaskrbljen, prestrašen ipd.), proučiti je moral njegove navade. V skladu s svojimi navodili, da mora interpret podrobno spoznati občo in lokalno kulturo sanjajočih, avtor odseva življenje v njegovi totalnosti. Arthur Pomeroy¹¹ je mnenja, da tak pristop meče senco dvoma na znanstveno verodostojnost Artemidorjeve metode, vendar je tak pristop z vidika zgodovinske antropologije neprecenljiv, saj nam ponuja podatke, ki nam sicer večinoma niso dostopni, Artemidor pa sam pravi, da je opravil obsežno terensko delo po celotnem sredozemskem bazenu (celinska Grčija, največji otoki, Mala Azija, Italija).

V sanjah, ki jih navaja Artemidor v svojem spisu, se izrisujejo očitne podobe realnosti. V nasprotju s Plutarhom, čigar veliki Grki in Rimljani živijo izjemno življenje in sanjajo "elitne" sanje, so Ar-

¹¹ Pomeroy, 1991, 57.

temidorjevi sanjajoči pretežno anonimni in nepomembni: igralci, učitelji, cariniki (te še posebej prezira), svečeniki, krčmarji, magistrati, posojilodajalci, zdravniki, mornarji, obrtniki, delavci, kmetje, prostitutke, lastniki bordela, sužnji idr. Sanjajo “normalne” sanje, zato njegovo besedilo govori o “normalnem” življenju: o porokah in zakonski zvezi, poslih, potovanjih, sodnih procesih, dedovanju, prešuštvovanju, uspehih in neuspehih. Njegova knjiga sledi življenjskemu ciklu od rojstva do smrti.

Ker se pri interpretaciji sanj ni ukvarjal zgolj s sanjami elite in ne zrcali vsakdanjega življenja tega družbenega sloja, ki je pretežno zastopan v večini antičnih virov, Artemidor ni bil priljubljen ne cenjen pri klasičnih filologih. Njegove interpretacije sanj nagovarjajo množico, ljudstvo, ki je bilo večinoma neizobraženo in celo nepismeno. Zato v nasprotju s Plutarhom pri Artemidorju ne naletimo na množico učenih citatov. Plutarh obsežno uporablja vsakdanjemoralni material, o čemer sem že pisala,¹² vendar s tem nagovarja svojo “bazo”, grške (in rimske) veljake in izobrazence. Artemidorjeva raba vsakdanjemoralnega materiala je omejena zlasti na “pesnika”, tj. Homerja, ki velja za biblijo grštva, bistveno manj je citatov filozofov, denimo Platona ali Aristotela. Pri Plutarhu je poudarjena poglobljena omikanost kot jasni znak grštva in kulturne superiornosti, medtem ko se pri Artemidorju izobrazba vidi skozi široko mrežo družbeno-kulturnih odsevanj v celotnem besedilu. Kljub temu je zlasti v predgovorih v posamezno knjigo jasno izražena Artemidorjeva želja po intelektualizaciji interpretacije sanj, da bi jo dvignil na raven filozofskih in znanstvenih razprav.

Artemidorjev spis zaznamuje vsakdanji jezik, ki je preprost, izrazen, vsebuje številne stereotipe itd. Zlasti v formulaičnosti lahko prepoznamo težnjo k razumljivosti – pred očmi moramo imeti

¹² Glej Sunčič, 2007; 2008; 2014; 2015.

tisto, kar Artemidor vseskozi poudarja – prakso. Pri sanjskih knjigah je pomembna tudi praktična raba sanjske knjige kot priročnika. Torej Artemidorjeve anonimne stranke, katerih primere sanj in izidov sanj predstavlja v petih knjigah svojega spisa. Poenostavitve hkrati prispevajo k večji funkcionalnosti in izraznosti za vsakdanjo rabo Artemidorjevih strank.

Širok razpon Artemidorjeve klientele in vključevanje sanj revnih, sužnjev in drugih marginalnih skupin nam omogoča edinstven vpogled v družbene skupine, ki so običajno prezrte pri elitnih avtorjih. Artemidor jasno izrisuje težko življenje nižjih slojev, strah pred brezposelnostjo in bedo. Dario Del Corno¹³ poudarja, da bomo našli zelo malo antičnih besedil, kjer je tako velik poudarek na delu, in sicer tudi z negativnega vidika – o brezposelnosti in njenih negativnih posledicah, denimo o slabi prehrani in bolezni. Vendar Artemidorjeve inkluzivnosti ne smemo mešati s sodobnim pogledom o strpnosti ali celo liberalnosti avtorja, temveč jo razlagati kot nujno potrebno za opravljanje poklica interpreta sanj. Njegov spis kaže na jasno zavedanje kulturne in socialne raznolikosti, o kateri se kot interpret ne izreka (navada je dobra oz. slaba), njegovo odprtost za “multikulturalnost” pa je treba pripisati utilitarnosti: gre za kliente, ki jih sprejema ne glede na navade ali kulturno pripadnost, kakor sprejema kliente iz različnih socialnih slojev – od najnižjih do najvišjih.

Kot sam Artemidor večkrat opozori bralca in svojega sina, ki sta mu posvečeni IV. in V. knjiga, se je avtor zelo zavedal kulturnih razlik, ki jih je moral kot interpret spoznati in jih uporabljati pri svojem delu, ko je razlikoval med splošnimi navadami in posebnimi navadami, na katere je treba biti pri razlagi še posebej pozoren. Predstavi primer tetoviranja, ki v različnih kulturnih kontekstih pomeni drugo oz. celo nasprotno: pri Tračanih se tetovirajo pripadniki elit,

¹³ Del Corno, 1975, XLII.

pri Getih pa zgolj sužnji; pri Mosinih imajo spolne odnose v javnosti, povsod drugod pa to velja za sramotno početje (I.8). Artemidorjeve ugotovitve lahko primerjamo s Herodotovimi, kjer grške navade nastopajo kot merilo, kot "normala" (= kultura), odmikanje od grštva proti geografskim robovom pa pomeni premikanje stran od kulture, v narobe svet, ki se za nekatere stvari že začne v bližnjem Egiptu, ki ga je Herodot zelo cenil. Vpetost v kulturni kontekst je pomembna tudi za interpretacijo seksualnih sanj, kot bomo pokazali v razdelku o Artemidorju in Freudu.

Artemidor in Freud

Od Freuda naprej sanje povezujemo s seksualnostjo in s travmami, povezanimi z njo. V Artemidorjevi *Interpretaciji sanj* se pojavlja seksualnost, vendar se avtor ne ukvarja s psihološkimi težavami svojih strank skozi prizmo seksualnosti, temveč skozi prizmo njihovega vsakdanjika. Sanje, ki bi bile zanimive za freudistično analizo, denimo, da zaljubljenec v sanjah spolno občuje s svojim ljubljeno oz. ljubljeno, za Artemidorja niso zanimive, saj jih uvrsti v kategorijo *ἐνύπνια*, nepreproških snov oz. sanjskih videnj. Ali kot lahko preberemo pri Artemidorju: "Občevati z znanko ali prijateljico, v katero je sanjajoči zaljubljen in si jo želi, ne napoveduje ničesar zaradi dražljaja poželenja" (I.78). Sanje pri Artemidorju ne pomenijo realizacije želje, zato je treba k seksualnim sanjam (I.78–80) pristopati povsem drugače in v kontekstu, ki ga začrta sam avtor. Spolne odnose deli na tri vrste: v skladu z naravo, običajem in zakonom, v nasprotju z zakonom, v nasprotju z naravo. Seksualnost je praviloma opredeljena glede na odnose moči, nadvlade in podrejenosti.

V razdelku si bomo ogledali osnovne razlike med Artemidorjevo in Freudovo interpretacijo sanj, saj je postulacija razlike pomembna za interpretacijo Artemidorjevega spisa in tudi za razumevanje poglavij, posvečenih seksualnim sanjam, katerih prevod prilagamo na

koncu članka. Šele s Freudom je interpretacija sanj postala institucionalizirana kot znanstveni postopek. Freudova teorija pomeni radikalni prelom s tradicijo, ki jo predstavlja Artemidor v svojem spisu. Freud v uvodu v svojo *Interpretacija sanj* omeni Artemidorja kot svojega velikega prednika, freudisti pa so bili na splošno zelo naklonjeni Artemidorju. To zavede nepoznavalca, saj Freud pri omenjanju Artemidorjevega dela ne opozori na ključne in nepremostljive razlike med svojo, freudistično, in artemidorsko interpretacijo sanj. Pri Artemidorju so sanje osredotočene na izid oz. uresničitev sanj, sanje so usmerjene v prihodnost (napoved prihodnjih dogodkov), pri Freudu pa v preteklost sanjajočega; pri Artemidorju so sanje ključ za prihodnost, pri Freudu pa do nezavednega – gre za razliko med napovedno in introspektivno teorijo. Pri Artemidorju sanje lahko zadevajo sanjajočega, njegove bližnje ali druge osebe, medtem ko so sanje pri Freudu egocentrične. Pri Artemidorju in antičnih razlagalcih sanj, onirokritih, je razlaga dejavnost specialista, medtem ko je pri Freudu razlagalec sam sanjajoči. Artemidor in drugi antični onirokriti so tuje sanje dekodirali oz. dešifrirali po sistemu prostih asociacij, medtem ko ima pri Freudu sam sanjajoči “ključ”, “kodo” oz. “šifrant” za analizo lastnih sanj.

Freudovo delo je imelo izreden vpliv na interpretacijo sanjskih knjig, tudi Artemidorjevega spisa. Pod vplivom freudistične teorije so interpreti kar naenkrat “pozabili” na preroško funkcijo sanj, da sanje po antičnem prepričanju napovedujejo prihodnost, in so se začeli ukvarjati zgolj z analizo značaja sanjajočega, kar ne ustreza Artemidorjevemu modelu, kjer je pomemben status sanjajočega, ne njegov značaj. Negativen vpliv za razumevanje interpretacije sanj v antiki je imel tudi Freudov introspektivni pristop, ki prav tako nima nič skupnega z Artemidorjevo alegorično razlago sanj. Artemidor in Freud imata povsem drug smoter: prvi je iskal povezavo med sanjami in izidom sanj. Gre za eno izmed tehnik, s ka-

tero so Grki skušali dojeti povezavo med sedanostjo in prihodnostjo. Freudova interpretacija sanj ni zgolj razlaga, temveč išče tudi pomen sanj.

Že v uvodu v prvo knjigo *Interpretacije sanj* vidimo, da za Artemidorjevo teorijo velja povsem nefreudistični psihološki model, interpretacijo sanj pa je avtor skušal predstaviti kot stroko in znanstveno disciplino. Kljub jasnim in očitnim razlikam je velik vpliv Freudove interpretacije sanj negativno vplival na razumevanje Artemidorjeve interpretacije sanj in širše antične kulture in književnosti, in sicer celo pri specialistih za antične študije, čeprav bi morali denimo vedeti, da je Ojdip brez kompleksa, na kar je opozoril Jean-Pierre Vernant.¹⁴ Freud je namreč za postulat Ojdipovega kompleksa uporabil branje Sofoklove drame *Kralj Ojdip*. Price¹⁵ v članku, kjer analizira interpretacijo sanj od Artemidorja do Freuda, opozarja, da vključitev Artemidorja v freudovsko perspektivo vodi v sistematično izkrivljenje.

Ne zgolj pri Freudu, temveč tudi pri drugih modernih interpretih sanj, vidimo, da so Artemidorja predstavljali kot svojega slavnega prednika, medtem ko so "izvažali" kulturne teorije iz svoje sedanosti v preteklost in se trudili, da bi dokazali univerzalizem, za katerega že Artemidor v svojem spisu ugotavlja, da ne obstaja oz. je zelo omejen, zato je treba sanje razlagati v njihovem kontekstu in glede na status sanjajočega. Gre za pomembno razliko v pojmovanju kulturne identitete in osebnosti, ki ga ne smemo enačiti z antičnim pojmovanjem javnega statusa, ki je zelo pomemben za razumevanje interpretacije sanj pri Artemidorju. Pri Freudu sanje določa seksualnost, pri Artemidorju pa status, saj imajo sanje različen pomen, ki je odvisen od sanjajočega, njegovega spola, statusa, premoženja,

¹⁴ Vernant, 1994.

¹⁵ Price, 1986, 22.

starosti, zdravstvenega stanja (npr. I.50). Torej status oz. mesto posameznika v družbi vpliva na razlago sanj.

Razliko med antičnimi in modernimi sanjami lahko vidimo v incestnih sanjah, ki jih obravnavamo v tem članku, in sanjah o bogovih, ki se jim Artemidor obširno posveča (II.33–39), obravnava pa jih tudi v seksualnem poglavju o protinaravnih spolnih odnosih (I.80). Artemidor veliko pomena daje temu, ali so bogovi takšni, kakršni naj bi bili, in v skladu s tem ponuja posamezno razlago sanj. To je treba razlagati znotraj konceptov o spoštovanju bogov, zaupanju vanje, ki je bilo pomembno za antične ljudi, zato je treba sanje o spolnih odnosih z bogovi razlagati znotraj grškega kulturnega konteksta.

Seksualne sanje

Največji problem so sodobnim interpretom povzročale seksualne sanje pri Artemidorju, ki so obravnavane v treh poglavjih na koncu prve knjige (I.78–80). Med najbolj zanimive zagotovo spadajo sanje o incestnem odnosu z materjo, z lastnimi otroki do oralnega seksa, ki po antičnih merilih spada v kategorijo “v nasprotju z naravo”, do spolnega odnosa z živalmi in bogovi, ki prav tako spadajo v to kategorijo. Čeprav gre pri incestnih odnosih za spolnost, ki bi jo opredelili kot dejanja v nasprotju z običajem, zakoni in naravo, Artemidor pokaže, da to ne drži vedno. Pomembno je tisto, čemur Foucault pravi “stil aktivnosti”:¹⁶ kako se samo sanjsko dejanje oz. prizor vpisuje v siceršnje vidike družinskega, družbenega in ekonomskega življenja.

Zlasti sanje o incestu z materjo so pri Artemidorju povsem v nasprotju s Freudovo teorijo. Po Freudu naj ne bi obstajale odprte in uspešne incestne sanje, saj so takšne spolne želje tako šokantne, zato naj ne bile zmožne zaobiti sanjskega cenzorja. V skladu s tem

¹⁶ Foucault, 1993, 25–26.

so nekateri interpreti, ki so sledili freudističnemu modelu za interpretacijo antičnega grškega materiala, incestne sanje pri Artemidorju razglasili za psihološko neverjetne, češ da jih ne sanjajo niti psihotični bolniki.¹⁷ Nekateri, kot na primer Wolfram Kurth,¹⁸ so šli tako daleč, da so Grke razglasili za bolj otročje od nas, ne da bi upoštevali, da so Grki seveda poznali močan tabu incesta, o katerem priča tudi sam Artemidor (V.24; V.63). Nobenega dvoma ni, da je po Artemidorju realno incestno razmerje mati-sin vredno moralne obsodbe in da je bil incest v nasprotju z običajem, naravo in tudi zakonom. Antične sanje o incestu je treba razlagati simbolno, kot vidimo pri Artemidorju (I.79), same sanje pa so povsem običajne sanje, ki jih je treba razlagati v skladu z metodo – gre za napovedne sanje, ki odražajo, kaj bo, ne pa želje ali realnega incesta. Zato freudovska interpretacija z domnevno latentno vsebino nastopa kot tujek, vrinek v drugo kulturo in drugačne vzorce mišljenja.¹⁹

Vse Artemidorjeve razlage so androcentrične in z vidika moške dominacije, to pa je še očitnejše v treh poglavjih, posvečenih seksualnim sanjam. Foucault²⁰ seksualne sanje pri Artemidorju opredeljuje kot družbeni prizor. Po njegovem mnenju gre za knjigo moškega, ki je namenjena predvsem moškim za usmerjanje njihovega življenja. Sanj žensk je dejansko malo, pa še te se nanašajo na tradicionalne ženske vloge. V seksualnih sanjah je obenem zelo poudarjena povezava med seksualnim in ekonomskim pomenom, kar je še posebej zanimivo na primeru incestnih sanj z materjo. Pri tem vidimo, da so seksualne sanje pri Artemidorju zgolj področje sanj, ki na splošno ocenjujejo na podlagi koristi in škode, dobička ali izgube.

¹⁷ Devereux, 1975.

¹⁸ Kurth, 1951.

¹⁹ Price, 1986, 22.

²⁰ Foucault, 1993, 22.

Kljub eksplicitnosti in šokantnosti nekaterih seksualnih sanj, pa ne bomo v njih zasledili pričakovane obscenosti, ki bi jo lahko primerjali denimo z obscenostjo pri Aristofanu. Pomeroy²¹ je opozoril, da Artemidor v seksualnih sanjah namerno ne uporablja eksplicitnih izrazov, npr. namesto splošnega izraza za felacijo, *λαϊκάζειν*, uporablja *ἀρρητοποεῖν* (IV.59), prav tako ne uporablja običajnega izraza *βινέω*, fukam, porivam, ki se zelo pogosto pojavlja v Aristofanovih komedijah.²²

Pri Artemidorju seksualni akt nastopa kot igra superiornosti in inferiornosti. To se ujema z opredelitvami moškosti glede na antična merila, kakšen naj bo moški. V tem kontekstu je seksualnost zgolj eno izmed področij, kjer mora moški dominirati. Gre za binarna nasprotja med ugledom in sramoto, premočjo in podrejenostjo, aktivnostjo in pasivnostjo, kjer je za moške zaželeno prvo in nezaželeno drugo, tako pri seksualnosti kot pri vseh drugih dejavnostih. Tako je v skladu z naravo, običajem in zakonom, če moški razpolaga s svojo lastnino in seksualno razpolaga s svojo ženo, služabniki in sužnji moškega in ženskega spola. Po antični morali je namreč pravica in dolžnost moškega, da razpolaga s tistimi, ki imajo status drugega v družbi. V vseh omenjenih odnosih mora biti sanjajoči v aktivni seksualni vlogi, njegovi spolni partnerji pa mu morajo biti podrejeni. Spolni odnos z ženo je opredeljen kot naraven in napoveduje uspeh v poklicu, s katerim je soprog "poročen". odsotnost spolnih odnosov napoveduje brezposelnost oz. pomanjkanje uspeha (I.78). V patriarhatu žensko prešuštvo povzroča težave tudi v sanjah: Artemidor izven omenjenih treh poglavij tudi drugod navaja številne primere sanj, ki ustrezajo tej definiciji (I.32, II, 13,

²¹ Pomeroy, 1991, 61–62, op. 33.

²² Za obscenost v Aristofanovi komediji glej Sunčič, 2010, Dodatek 1: Obscenost v komediji.

III.47, IV.71, V.64). Poudarja odvisnost ugleda od spodobnosti žene, torej preslikava stanje iz budnega v sanjski svet.

Ne zgolj spolnost z ženo, ljubico ali prostitutko, temveč so tudi drugi spolni odnosi in prakse odvisni od statusa sodelujočih oz. v kakšnem položaju je sanjajoči (nadrejenem, podrejenem, pasivnem, aktivnem). Pri spolnih odnosih je vprašanje nadrejenega ali podrejenega položaja pomembnejše od spola. Če sanjajoči ni v nadrejenem položaju v seksualnih sanjah, potem mora biti vsaj v enakovrednem položaju ali pa imeti korist od spolnega odnosa (kot denimo od tega, da ga penetrira bogatejši od njega, nikakor pa ne revnejši). Pri tem vidimo, kako pomemben je status, ki je pogosto izenačen z ekonomskim statusom. Za sanjajočega je dobro, če bratu spolno dominira (I.78). Incestni (pedofilski) odnos z lastnim sinom je slab, če je otrok premlad, nad določeno starostjo pa ni problematičen in kaže na izobrazbo, kar se vpisuje v grški kontekst iniciacije s pederastičnimi praksami.

Tudi pomen masturbacije je odvisen od statusa sodelujočih: za sanjajočega je v vsakem primeru dobro ali ugodno, če je v nadrejenem položaju, če ga denimo masturbira suženj (I.78), in nasprotno, če on tako zadovolji sužnja. Aktivna spolna vloga je vedno dobra, celo z lastno materjo, če je sanjajoči v nadrejenem položaju. Pasivna vloga sanjajočega je odvisna od statusa aktivnega partnerja: če je bogatejši, je dobro, če je mlajši in revnejši slabo. Najslabše je, če je aktivni, dominantni partner, suženj. Med nenaravne spolne akte naveda felacijo in kunilingus, razen za tiste, ki služijo z usti (flavtiste, govornike, sofiste ipd., I.79).

Najhujša perverzija po Artemidorju in antičnih merilih pomeni porušenje ustaljenega reda. To je po eni strani v nasprotju z zakonom, naravo in tudi običajem. Med "izrojenimi" spolnimi praksami v sanjah navede občevanje z bogovi, nekrofilijo, sodomijo, s samim seboj (masturbacija) in odnose med dvema ženskama (lezbištvo). Med per-

verzije našteje oralni seks (felacija, kunilingus), žensko penetracijo (ženske) oz. ženske z moškim spolnim udom. Slednje so v antiki šteli za neposredni napad na moško dominacijo, saj penetracija “pripada” moškim, torej gre za prekršek proti naravi. Ženska drugi ženski ne sme dominirati, kot moški dominirajo nad ženskami, zato je lezbištvo po antičnih predstavah v budnem in sanjskem svetu opredeljeno kot izrojeno. Po drugi strani moško homoseksualnost, ki bi jo danes uvrstili v pedofilijo (odnos odraslega moškega z mladoletno osebo moškega spola), in spolne odnose dveh odraslih moških, incestne spolne odnose očeta z lastnimi otroki moškega ali ženskega spola, ne pomenijo nič slabega, le če so otroci dovolj stari oziroma je sanjajoči v nadrejenem ali aktivnem odnosu do spolnih partnerjev ali pa ima od njih takšno ali drugačno (ekonomsko) korist.

Glagol *περαίνειν, περαίνεσθαι*, penetrirati oz. biti penetriran, se vpisuje v logiko moške dominacije, saj je pomembna razlika med penetratorjem in penetriranim. Nenaravno namreč nastopa kot tisto, ki nima “smisla” ali pa pomeni takšno ali drugačno nasilje nad penetriranim, ki ni v skladu z običajem (npr. penetracija premladega otroka moškega ali ženskega spola). Gre za podobo normalne oz. nenormalne spolnosti po Artemidorju, ki je najočitnejša zlasti v odnosu med dvema ženskama in ki ga ne smemo primerjati z današnjim lezbištvom. V Artemidorjevem svetu sanj spolnost nastopa kot jasno hierarhično razmerje: namenjeno je penetratorju, ki je moškega spola, saj v nasprotju z današnjim časom v antiki niso pričakovali vzajemnosti pri spolnih odnosih, temveč je bilo pomembno, da je v seksualnem aktu užival v prvi vrsti penetrator. S tega vidika Artemidor razlaga tudi seksualne sanje.

John Winkler²³ pri analizi seksualnih sanj pri Artemidorju “naravno” ustrezno opredeljuje kot kultura. “Naravno” je torej tisto, kar

²³ Winkler, 1990.

je v skladu s kulturnimi normami, torej konvencionalno in ustrezno. "Nenaravno" je tisto, kar je zelo nekonvencionalno. Da se je tega zavedal tudi Artemidor, lahko sklepamo po njegovem vztrajnem poudarjanju kulturnih razlik, tako v širši skupnosti ali glede na individualen slog življenja, ki vplivajo na razlago sanj, zato se je moral interpret zelo dobro poučiti o kulturi sanjajočega: kaj je v posamezni kulturi v skladu z navado, torej "naravno", kaj pa je "nenaravno". Pri tem se je treba ozirati tako na posameznika ali na širšo skupnost, kaj opredeljujejo z eno ali drugo oznako, sicer razlaga sanj ne bo ustrezna. V skladu s tem je treba brati Artemidorjevo *Interpretacijo sanj*, še zlasti poglavja o seksualnih sanjah, katerih prevod sledi temu članku.

Bibliografija

ANNEQUIN, J. (1987): "Les esclaves rêvent aussi ... - Remarques sur 'La clé des songes' d'Artémidore", *Dialogues d'histoire ancienne*, 13, 71-113.

ANNEQUIN, J. (2003): "Aliments et pratiques alimentaires dans l'*Onirocriticon* d'Artémidore", *Dialogues d'histoire ancienne*, 29, 2, 109-123.

DEL CORNO, D. (1975): *Artemidoro, Il libro dei sogni*, Milan.

DEVEREUX, G. (1976): *Dreams in Greek Tragedy: An Ethno-Psychological Analytical Study*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press.

FOUCAULT, M. (1993): "Sanjati o svojih ugodjih", v: Foucault, M., *Zgodovina seksualnosti 3: Skrb zase*, Ljubljana, 6-26.

FREUD, S. (2000): *Interpretacija sanj* (prev. Zdenka Erbežnik), Ljubljana.

HARRIS-McCOY, D. E. (2012): *Artemidorus' Oneirocritica: Text, Translation, and Commentary*, Oxford.

- KARSPRZYK, D. (2010): "Belles-Lettres et science des rêves: les citations dans l'*Onirocriticon* d'Artémidore", *L'Antiquité Classique*, 79, 17-52.
- KURTH, W. (1951): "Traumbuch des Artemidoros im Lichte der Freudschen Traumlehre", *Psyche*, 4, 488-512.
- MACCALISTER, S. (1992): "Gender as Sign and Symbolism in Artemidoros' *Oneirokritika*: Social Aspirations and Anxieties", *Helios*, 19.1-2, 140-160.
- PACK, R. (1955): "Artemidorus and His Waking World", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 86, 280-290.
- PARRENIN, C. (2001): "La *Clé des Songes* d'Artémidore et les notions d'espaces public et privé", *Dialogues d'histoire ancienne*, 27, 1, 235-247.
- POMEROY, A. J. (1992): "Status and Status-Concern in the Greco-Roman Dreambooks", *Ancient Society*, 22, 51-74.
- PRICE, S. (1986): "The Future of Dreams: From Freud to Artemidorus", *Past and Present*, 113, 3-37.
- SUNČIČ, M. (2007): *Plutarh, Morala za vsakdanjo rabo*, prevod, komentar in spremne študije, Ljubljana.
- SUNČIČ, M. (2008): *Plutarh, Politika in morala*, prevod, komentar in spremne študije, Ljubljana.
- SUNČIČ, M. (2009): *Plutarh, Prerokbe za vsakdanjo rabo: pitijski dialogi*, prevod, komentar in spremne študije, Ljubljana.
- SUNČIČ, M. (2010): *Aristofan, Politične komedije I: Ekonomska komedija*, prevod, komentar in spremna študija, Ljubljana.
- SUNČIČ, M. (2014): *Plutarh, Vzporedni življenjepisi: Kimon - Lukul, Nikias - Kras*, prevod, opombe in spremna študija, Ljubljana.
- SUNČIČ, M. (2015): *Plutarh, Vzporedni življenjepisi: Demetriji - Antonij*, prevod, opombe in spremna študija, Ljubljana.

VERNANT, J.-P. (1974): "Parole et signes muets", v: Vernant, J.-P., idr., *Divination et rationalité*, Paris, 9-25.

VERNANT, J.-P. (1994): "Ojdipus brez kompleksa", v: Vernant, J.-P., Vidal-Naquet, P., *Mit in tragedija v stari Grčiji*, Ljubljana, 59-75.

WINKLER, J. (1990): "Unnatural Acts; Erotic Protocols in Artemidorus' Dream Analysis," v: Winkler, J., *The Constraints of Desire; The Anthropology of Sex and Gender in Ancient Greece* New York; Routledge, 17-44.